

AHMET MİTHAT EFENDİ'S NOVEL AUTHORS

Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Yazarları

Fatma SÖNMEZ¹

Abstract

This study aims to briefly discuss novelists referred by Ahmet Mithat Efendi by revealing the resources in his novels by scanning all his novels. After scanning through his novels, it was observed that he referred to other novelists in his novels; namely, *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*, *Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman*, *Mesail-i Muğlaka*, *Henüz On Yedi Yaşında*, *Karnaval*, *Paris'te Bir Türk*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Cellât*, *Cinli Han*, *Diplomalı Kız*, *Haydut Montari*, *Müşahedat*, *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* and *Taaffüf*. Majority of these references was from Western novelists while only references to Eastern novelists were in *Taaffüf*. This observation is quite expected considering how new this novel movement was and texts from Western resources were used for the formation of the novels. Ahmet Mithat Efendi refers to other novelists when he aims to support his arguments and/or to provide an example. However, he occasionally uses references to show his admiration to the novelists. He only does not admire Emile Zola and novelists from the same movement. Moreover, he does not hesitate to use his novels and protagonists for introducing and depicting his characters as he did in *Mesail-i Muğlaka*. Novelists that were referred by Ahmet Mithat Efendi can be listed as; Alexandre Dumas Pere, Emile Zola, Jean Jacques Rousseau, Miguel de Cervantes, Honore de Balzac, Paul de Kock, Octave Feuillet, Jules Verne, Alexandre Dumas Fils, Xavier de Montepin, George Sand, Daniel Defoe, Lev Tolstoy, Rene de Chateaubriand, Emile Gaboriau, Richebourg, Yusuf Kamil Paşa, Aziz Efendi. It is also known that the novelist supporting his oeuvre did also shaped Turkish literary during Tanzimat era.

Key Words: *Ahmet Mithat Efendi, Western-Eastern authors, novel.*

Özet

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında atıf yaptığı roman yazarlarını kısaca ele almayı hedefleyen bu yazı, onun bütün romanları taranarak oluşturulmuştur. Bu yazı ile onun hangi yazarlardan beslendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Onun *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*, *Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman*, *Mesail-i Muğlaka*, *Henüz On Yedi Yaşında*, *Karnaval*, *Çengi*, *Paris'te Bir Türk*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Cellât*, *Cinli Han*, *Diplomalı Kız*, *Haydut Montari*, *Müşahedat*, *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, *Esrar-ı Cinayat*, *Taaffüf* romanlarında roman yazarlarına atıflar yaptığı tespit edilmiştir. Çoğunluğunu Batılı roman yazarlarının oluşturduğu bu atıflardan sadece *Taaffüf* romanında Doğulu yazarlara atıflar yapılmıştır. Roman türünün yeniliği ve bu türün Batılı eserler örnek alınarak oluşturulmaya çalışıldığı düşünüldürse bu sonuç oldukça doğaldır. Onun roman yazarlarına genellikle düşüncesini desteklemek veya bir olaydan örnek vermek istediğinde atıf yaptığı görülmektedir. Ancak bazen sırf yazara olan beğenisini dile getirmek için de atıf yaptığı görülmektedir. Batılı roman yazarlarından sadece Emile Zola'yı ve onun gibi yazan romancıları beğenmez. Bununla birlikte örneğin *Mesail-i Muğlaka* romanında kendi roman kişilerini tanıtmada Zola'nın romanından ve roman kahramanlarından faydalanmaktan çekinmez. Onun roman yazarlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Alexandre Dumas Pere, Jean Jacques Rousseau, Emile Zola, Miguel de Cervantes, Alfred de Musset, Honore de Balzac, Paul de Kock, Octave Feuillet, Jules Verne, Alexandre Dumas Fils, Xavier de Montepin, George Sand, Daniel Defoe, Lev Tolstoy, Rene de Chateaubriand, Emile Gaboriau, Richebourg, Yusuf Kamil Paşa, Aziz Efendi. Ahmet Mithat Efendi'nin geniş külliyyatını besleyen bu yazarların Tanzimat dönemi Türk edebiyatına yön verdikleri bilinen bir gerçekliktir.

Anahtar Kelimeler: *Ahmet Mithat Efendi, Batılı-Doğulu yazarlar, roman.*

¹ Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, e-posta: fekren81@gmail.com

Giriş

Ahmet Mithat Efendi, modern Türk romanının kurucu yazarlarından. Batılı tarzda ilk roman/hikâye örneklerinin 1870'te onun tarafından neşredilen *Kıssadan Hisse ve Letaif-i Rivayat*'ın ilk beş cüzü ile başladığı bilinmektedir. Ayrıca onun 1873 yılında *Kırk Ambar*'da yayınladığı "Hikâye Tasvir ve Tahriri" adlı yazısı roman tekniğine ve kurgusuna değinen ilk yazıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin yeni bir tür olan romanı, Türk edebiyatına kazandırma çabaları yadsınamaz. Özellikle halk arasında okunan bir yazar olmayı başarması bu yeni türün benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Onun Batı romanı hakkındaki bilgisini görebilmek için *Ahbar-ı Asâra Tamim-i Enzar* adlı eserine kısa bir göz gezdirmek yeterlidir. Bu çalışmasına bakıldığında onun Batılı roman yazarlarının öncülerini dikkatle okuduğu anlaşılmaktadır. Batı'dan gelen bu yeni türü kendi ait olduğu topluma uyarlamaya çalışan Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bu roman yazarların su yüzüne çıktıkları görülmektedir. Bu yazarlar onun, sevsin veya sevmesin, okuduğu, takip ettiği yazarlardır. Bunlara onun "roman yazarları" denilebilir. Bu yazıda Ahmet Mithat Efendi'nin anılan romanlarında hangi roman yazarlarına atıflar yaptığı üzerinde kısaca durulacaktır. Bu sayede onun kimleri okuduğu bilgisine ulaşılabilecektir. Bu bir nevi yazarın kütüphanesini oluşturan roman yazarlarının tespiti demektir.

Ahmet Mithat Efendi, "romanlar, her devrin inhimakatına, temayülâtına göre teşekkül ederler" diyerek (Ahmet Mithat Efendi, 2003, 70) aslında kendi romancılığı hakkında bir bilgi verir. Buna göre toplumun istekleri ve eğilimleri romanın şekillenmesini sağlar. Orhan Okay da ilk edebi roman olarak benimsenen Namık Kemal'in *İntibah* romanına kadar geçen 1870- 1876 yılları arasında okuyucunun temasa geldiği ilk denemelerde Batı romanının doğrudan doğruya veya tercümeler yolu etkisi ile yerli/klasik geleneğin izlerini bir arada bulundurduğunu ifade eder (Okay, 2005, 68). Ahmet Mithat Efendi'nin bu dönemde yazdığı on yedi hikâyesi/romanı (Okay, 2005, 68) da bu koşulların etkisi altındadır denilebilir. Onun ve onunla birlikte Emin Nihad'ın, Şemseddin Sami'nin oluşturduğu bu roman okuru kitlesi üzerine Namık Kemal'in *İntibah*'ı gelmiştir denilebilir çünkü onlar "halk hikayesi okuyucusu ile meddah seyircisini, popülist romanlarıyla bu yeni türe alıştırmış ve bir roman okuyucusu çevresi oluşturmuş(lardır)" (Okay, 2005, 69). Bununla kast ettiğimiz şey, Ahmet Mithat Efendi'nin önceliğinin bir roman okuru yaratma çabası olduğudur. Ahmet Mithat Efendi, roman okuru oluştururken öğrendiklerini romanlarında açıkça okuruna anlatma yoluna gider. Tıpkı bir öğretmenin öğrencisine ders anlatışı gibi bir yandan romanındaki olayı anlatır bir yandan da okurunun bilmediğini düşündüğü hemen her konuda bilgi verir. Bunları açıkça yapmaktan çekinmeyen Ahmet Mithat Efendi'nin etkilendiği, okuduğu, beğendiği veya beğenmediği roman yazarlarını ve eserlerini anmaması imkânsızdır. Onlar hakkında bazen neredeyse ayrıntıya varacak bir bilgi bile verdiği görülür. Çoğunlukla düşüncelerini herkesçe bilinen bu kişilerle desteklemek için onlara atıflar yapar. Bazen de öğrendiği bir bilgiyi nereden aldığını, yani kaynağını vermek için atıf yapar. Her ne sebeple olursa olsun yaptığı atıflardan da anlaşıldığı gibi onun roman türü için kaynakları Batı'dır. Kullandığı meddah üslubu, halk hikâyelerinde görülen olağanüstü motiflerden romanlarında faydalanması klasik anlatı geleneğinin romanlarında görülen yerli izleridir. Bu ise oldukça doğal bir durumdur çünkü her edebi tür kendi toplumsal koşullarıyla şekillenir. Ahmet Mithat Efendi'nin yukarıda anılan sözü bunu en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığının başlangıcını 1870 senelerinin okuyucu kitlesinin seviyesinden başlatması ve dahası bu seviyenin aşağı yukarı onun kendi seviyesi olduğunu (yani deniz sathının seviyesi olarak görür) söylemesi (Tanpınar, 2001, 455) onun romancılığını önemsiz bulduğunu göstermektedir. Öyle ki

Tanpınar'ın bu düşüncelerinin etkisi ile birçok eleştirmen de onun romancılığını küçük görmüştür. Ahmet Mithat Efendi'nin roman sanatı için önemli uğraşlar verdiği sadece yazdığı romanlarından anlaşılmamaktadır, onun *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* adlı kitabına bakıldığında bu konu üzerine hayli kafa yorduğu görülmektedir. Sadece bu eseri ile değil, "hayaliyun-hakikiyun" konusunda özellikle N. Nazım ile girdiği edebi polemikleri de sayarsak onun roman konusu üzerinde düşündüğü görülür². Onun en büyük yanılgısının gerçekçiliği algılayışı olduğunu belirtmek gerekir. O, gerçekçiliği anlattığı konunun zemine uygunluğu olarak görür. Gerçekçiliğin aslında bir "üslup" meselesi olduğunu idrak edebilseydi eminiz ki çağının çok daha ötesinde bir roman yazarı olurdu. Aslında bunda çevrilen ilk dönem romanlarının gelişigüzel oluşu yani belli bir sıra takip etmeyişi (Dino, 2008, 41), dahası daha çok macera ve aşk türündeki popüler romanların çevrilişi etkili olmuştur denilebilir. Daha iyi, nitelikli yazarlardan okumalar yapabilmek için bu kuruluş sürecinin atlatılması zorunludur. Bu açıdan romanın kuruluş süreci sayılan bir dönemde eserlerini veren Ahmet Mithat Efendi'nin bu kusurları doğaldır. Onun beslendiği bu kaynaklar yani okuduğu romanlar doğal olarak onun roman anlayışına olumlu/olumsuz katkıda bulunmuşlar, eserlerine sirayet etmişlerdir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki Ahmet Mithat Efendi, anılan romanlarında atfı yaptığı roman yazarlarından sadece Emile Zola'nın (ayrıca onun tarzında yazan romancıların) romancılığını beğenmemekte ve eleştirmektedir. Örneğin, *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*'da sözü Emile Zola'ya getiren anlaticı, onun gerçekçiliğinin kötülükleri göstermekten ibaret olduğunu düşünür ve bunu açık olarak söyler (2002, 413). Yine *Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman* (1892) adlı eserinde, romanın başkahramanı Ahmet Metin'in gemi seyahatleri sırasında tanıştığı ve bu seyahatleri sırasında kendisine eşlik eden Neofari ve Nikolso'ya anlattığı bir hikâyede konuşma "hürmete layık" olan aşk konusuna gelir. Safo'nun hayat kadını olduğunu Neofari, Nana ile örneklendirerek üstü kapalı bir şekilde söylemek ister, fakat Ahmet Metin açık açık söylemekten çekinmeyerek eserin yazarını da anar (2013, 364). Yazarın bunu yapma amacı elbette ki Emile Zola'nın kötülükleri gösterdiğini vurgulamaktır. *Mesail-i Muğlaka* romanında anlaticı, kendi roman kahramanlarını Emile Zola'nın *Paris* romanındaki kahramanlara benzetir, fakat onun bu romanını okumadıysak bizi tebrik eder (2003, 309). Burada anlaticının Emile Zola'nın *Paris* adlı romanını okuyucularının okumamasından memnun olması dikkat çekicidir. Anlaticı, madem bu eserler kötü siz neden okudunuz sorusunu okuyucu adına kendisine sorar. Buna yazarların işi gereği bunu yaptıkları cevabını verir ve kendilerinin "bir nevi zabıta memuruna" benzediklerini söyler. Kendilerinin iyiyi ve kötüyü yan yana gördüklerini ve her ikisine karşı tavırlarının farklı olduğunu belirtir (2003, 309- 310). Anlaticının bunu yapma nedeni Emile Zola'nın eserlerinde bazı iyilikleri kötü, kötülükleri de iyi gösterdiğinden kalplerinde bunları tartabilme yetkisi olmayanlar için okunmasını tehlikeli bulmasıdır ve bu durumu eleştirir. Ahmet Mithat Efendi'nin Emile Zola ve onun gibi yazan yazarlar hakkındaki fikirlerinin net bir şekilde ortaya koyduğu bu atıflar bir bakıma onu neden beğenmediğinin de gerekçeleridir. Yine aynı romanında Emile Zola'nın *Paris* romanının konusu ve kahramanları hakkında bir bilgi verir. Bu sırada romandaki çarpık ilişkiler için şu yorumu yapar:

"(...) 'İnsan' sıfatını haiz olan bir kimse için... hatta çingeneler için kepezeliğin bu derecesi tasavvura sığamayacağını mı düşünüyorsunuz? Ya **Emile Zola** hakikat-nüvis değil midir? Hakikiyyun mesleğini kendisi küşad etmemiş midir? Onun kalemi tercüman-ı hakayık değil midir? Doğrusunu isterseniz mumaileyhin asarında binlerce hayaliyyunu hecl edecek hülyaları çok gördüğümüzden biz **Emile Zola** hakkında

² Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. H. Harika Durgun, "Ahmet Mithat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

yalancı bir edepsiz değil ise hiç olmazsa mübalağacı bir garazkârdır hükmünü on seneden beri vermiş olduğumuzdan şu Duvillard familyasını bizim Rose Bouton familyası için bir örnek ittihaz eyledik ise de onu tamamıyla tanzir hususunda ihtiyatlı davrandık..." (2003, 311).

Ahmet Mithat Efendi, işte bu nedenle kendi roman kahramanlarını aynen kopya etmediğini; modele bakıp kendi zihninde kalan güzelliği tasvir eden ressam gibi davranarak anlattığını belirtir. Ahmet Mithat Efendi, natüralist romanın kurucusu olan Emile Zola'yı, yazdıklarının gerçek olamayacak kadar abartılı olduğuna hükmederek yalancı bir edepsiz değilse de "mübalağacı bir garazkâr" olarak görür ve bu hükmünü "on seneden beri" verdiğini vurgular. Anlatıcı, daha sonra kendi kahramanlarını tanıtır, fakat bunu yaparken yine Emile Zola'nın roman kahramanı ile kendi roman kahramanlarını kıyaslar (2003, 311- 312). Ahmet Mithat Efendi, Emile Zola'nın yazarlığını eleştirdiği için onun roman kişilerinin birebir aynısını vermeyi uygun görmez. Romanda anlatıcı, Paris'te üniversite öğrencisinin ne demek olduğunu anlatırken de sözü Emile Zola'ya getirir. Böylece hem onu hem de Paris'teki eğitim sistemini eleştirir (2003, 339). Yine *Mesal-i Muğlâka* romanında "ménage" diye yabancı bir kelimeden bahseden anlatıcı, bunu doğrudan aldığını, çünkü dilimizde bu kelimeyi karşılayacak bir kelime bulamadığını ifade eder. Bu kelimeyi daha iyi anlayabilmemiz için yine Emile Zola'nın *Paris* romanından faydalanır (2003, 353). Anlatıcı bu sırada da Emile Zola'yı sert bir şekilde eleştirmeye devam eder, çünkü hayali denilen şeyin bile bir hakikat sınırı içerisinde olmasına inanır (2003, 354- 355). Bu duruma yine Emile Zola'ya ait bir başka roman olan *Rome*'dan örnek verir:

"Meselâ yine Zola'nın "Paris" romanından evvel yazdığı "Rome" romanında en asil bir familyaya mensup olan ve koca bir kardinalin yeğeni bulunan bir bakiri, namzet olduğu delikanlıyı ölüm yatağında görünce can vermezden evvel ni'met-i visaline nail olmak için birçok huzzar muvacehesinde çırpçlak oluncaya kadar soyundurup dökündürerek delikanlının yatağına saldırtması ve orada âdeta bir na'ş-ı bi-ruh hâlinde olan âşığını kucaklattınp badehu ona dahi teslim-i ruh ettirmesi ve bunların birbiriyle sarmaşmalarını bilâhère iki vücudu birbirinden ayırmak mümkün olamayacak derecelerde kenetlendirmesiyle ikisini bir mezara koydurması gibi ki biz bunu hayalin dahi fevkinde göreceğimizden eğer bunu tabii ve hakiki olmak üzere telâkki edenler bulunursa hüsn-i kabullerini ez dil ü can tebrik ederiz" (2003, 355-356).

Emile Zola'nın romanlarını eleştirirken gerekçelerini görebilmemiz için saçma bulduğu kısımlar hakkında adeta özet bilgiler veren Ahmet Mithat Efendi, bu yönüyle romanlarında tarafsız kalamama özelliğini koruduğu gibi bir bakıma roman eleştirmeni kimliği de kazanır. Bu durum, onun en belirgin yazarlık özelliklerindedir. Emile Zola'nın *Paris* ve *Rome* romanlarını eleştiren anlatıcı, bu romanların güya hakikate bağlı eserler olduklarını oysa gerçekte her iki romanın da hayali olduğunu belirtir. Ayrıca bunları ahlaka aykırı da bulur. Anlatıcı Emile Zola'ya yönelttiği eleştirilerine devam ederek bu sefer de onun *Bir Familya'nın Tarihi Tabiiyyesi* adı altında topladığı romanlarına gönderme yapar:

"...İnanmazsanız Emile Zola'nın "Bir Familyanın Tarih-i Tabiiyyesi" sernâme-i umûmiyyesi altında cem eylediği bir düzüne kadar romanları okuyunuz da Paris'in terakkiyat-ı maneviyyesi ne dereceleri bulmuş olduğunu ondan öğreniniz. Böyle usûlüne, nizamına muvafık olan münâsebet-i dostâneye Monsieur De Rose Bouton'un ne diyeceği olabilir? Böyleleri de nadir değil a?... (2003, 430- 431).

Ahmet Mithat Efendi'nin Emile Zola'nın *Paris, Rome, Bir Familya'nın Tarihi Tabiiyesi* adı altında toplanan romanlarını okuduğu ve beğenmediği görülür. Daha önce de belirtildiği gibi Ahmet Mithat Efendi bu romanlardaki kişileri veya olayları olumsuz olarak görmekle birlikte kendi kişilerini tanıtmak veya açıklamak istediği bir kavramı anlatmak için bu romanlardan faydalanmaktan çekinmez. Bir nevi -özellikle olumsuz- kişilerinin ete kemiğe bürünmesini beğenmediği bu romanlardaki kişiler aracılığıyla yapar.

Ahmet Mithat Efendi'nin Emile Zola dışındaki roman yazarlarına olumlu yaklaştığını yukarıda belirtmiştik. Onun en sevdiği ve en fazla atıf yaptığı Batılı yazar Victor Hugo'dur³. Atıf yaptığı romanlarından birisi olan *Karnaval*'da anlatıcı, Resmi karakterini mutlaka tanımamız gerektiğini belirterek ondan ve ailesinden bahseder ve bu vesile ile Victor Hugo'ya atıf yapar:

*“Validesinin Resmi hakkındaki ümidi hakikaten beca idi. Bu çocukta öyle bir zekâ vardı ki eğer ismi **Victor Hugo** olsa ve Fransa'da terbiye görse idi on üç yaşında iken ortaya koyacağı eser elbette **Victor Hugo**'dan âli olarak 'tıfl-ı âli' unvanını buna verirdi. Lâkin Resmi İstanbul'da doğmuştur”* (Ahmet Mithat, 2000b, 19).

Buradaki atıftan da anlaşıldığına göre anlatıcı için Victor Hugo büyük bir yazardır. Dahası Resmi'nin de o yetenekte olduğunu düşünen anlatıcının Fransa'da eğitim alsaydı ondan daha büyük bir insan olacağına inanması koşulların insanların başarılarını etkilediğini düşündüğünü gösterir. Resmi'nin zeki olduğunu Hugo üzerinden anlatan anlatıcı anlama onun sayesinde katkı sağlar. Ahmet Mithat Efendi, Victor Hugo'ya sadece anlattığı konuyu desteklemek veya konusunu örneklendirmek için değil açık olarak “büyük bir yazar” olarak gördüğü için de atıf yapar (bkz. *Henüz On Yedi Yaşında*, 2000a, 11, 12; *Paris'te Bir Türk*, 2000c, 39; *Yeryüzünde Bir Melek*, 2000d, 199; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 128). Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında* romanında ise Victor Hugo'nun yanı sıra birçok roman yazarının adını anar, çünkü anlatıcıya göre bu hikâye adı anılan yazarların eline geçse çok büyük eserler ortaya çıkar:

*“Hulusi- İlk akşam şair-i meşhûr **Victor Hugo**'yu ve gelmiş gelecek bütün hukemayı alkışladığımız hâlde bu akşam dahi hikâyenüvis meşhur **Alexandre Dumas**'ı ve **Madam George Sand**'ı ve **Balzac**'ı alkışlamalı mıdır? Bana kalırsa pek münasip olur. Zira bu akşam öyle bir vak'anın nihayetindeyiz ki zikrolunan hikâyenüvislerden birisinin eline sermaye olarak geçse koca bir cilt vücuda getirirdi”* (Ahmet Mithat, 2000a, 207).

Ahmet Mithat Efendi'nin Victor Hugo'dan sonra en fazla atıf yaptığı roman yazarı Alexandre Dumas Pere'dir⁴. Örneğin *Haydut Montari* romanında anlatıcı Fransa'daki “bravo”lar hakkında şu bilgiyi verirken ondan yararlanma yoluna gider:

*“(…) Ancak bravolara bilkülliye emniyet edilemeyeceği hakkında Giorgino'nun söylediği sözler doğru olamazlar. Zira o zamanlar İtalya bravoları kendilerinin haydut ve hırsız olmamalarıyla hizmetlerine mukabil ücret almakta bulunmalarıyla iftihar ederlerdi ki, meşhur romancı **Alexandre Dumas** bunları şu iftiharını suver-i lâtife ile tasvir eylemiştir”* (Ahmet Mithat, 2003b, 85).

³ *Henüz On Yedi Yaşında*, 2000a, 9, 11, 12, 13, 15, 31, 47, 57, 207; *Karnaval*, 2000b, 19; *Paris'te Bir Türk*, 2000c, 16, 39, 51; *Yeryüzünde Bir Melek*, 2000d, 199; *Cellât*, 2000e, 5; *Cinli Han*, 2000f, 20; *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*, 2002a, 447, 474; *Diplomalı Kız*, 2003a, 326; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 225.

⁴ *Henüz On Yedi Yaşında*, 2000a, 15, 207; *Paris'te Bir Türk*, 2000c, 89, 90; *Haydut Montari*, 2003b, 5- 7, 85; *Mesail-i Muğlâka*, 2003c, 316, *Müşahadat*, 2006, 256, 257, 258; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 9, 594, 663.

Anlatıcı, Alexandre Dumas'nın bravoları güzel bir şekilde tasvir etmesini sağlayan unsurun, onların hırsız ya da haydutluk yaparak para kazanmalarına yani hizmetleri karşılığında para kazanmalarına bağladığı bilgisini verir. Bu atıf, çıkarları için Kont Giovanni'yi pusuya düşürterek bravolara öldürten Giorgino ve Gargula'nın olaydan sonra aralarında geçen konuşmada Giorgino'nun, bravoların namuslu olduklarını söylemesi ve Gargula'nın bravolar namuslu adamlarsa neden cinayet işlesinler demesi üzerine yapılır. Anlatıcının bravolar hakkında Alexandre Dumas Pere'den öğrendiği bir bilgiyi okuyucu ile paylaşma arzusu görülür. *Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman* adlı eserinde de ona atıf yapan Ahmet Mithat Efendi, kendi romanının başkahramanı olan Ahmet Metin'in Monte Kristo gibi olduğunu belirterek bir bakıma romanının ondan esinlenerek yazıldığını hatırlatır. Dahası Ahmet Metin'in de Monte Kristo gibi maceraperest ve zengin olduğu bilgisini de vermiş olur:

"İşte nev-i beşerin en bahtıyarı olan bu üç refik el-haletü hazihi limanımızdan bulunuyorlar. Osmanlı centilmeninin Elf Leyl hikâyesinde tasvir olunan hazinelere malik olduğu veyahut Aleksandr Duma'nın Kontr Dö Monte Cristo'suna sani idiği rivayet edildiğinden Neofari'nin böyle bir zengine takarrübü için zihinlerine türlü türlü sebepler vürud edebilir ise de kadın dahi Ahmet Metin Beyden daha züğürt olmadığı için bu hatırlara mahal yoktur..." (2013, 446).

Ahmet Mithat Efendi yukarıda anılan romanları içerisinde sadece *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Alexandre Dumas Pere'ye bir eleştiri yapar. Bu romanda Ahmet Metin, Şirzad-ı Selçuki romanını Neofari'ye anlatırken Şirzat'ın çok iyi İtalyanca bilmediğinden uzun cümle kurmayı beceremediğini ve ona Cafer El Tercüman'ın tercümanlık yaptığını söyler. Bu şekilde Şirzat'ın İtalyanca öğrenmeye başladığını ve ona önce Cafer'in ders verdiğini; ancak ona, ana-kız Dellorkalar gibi herkesin yardım ettiğini ifade eder. Bu vesile ile bir dil öğrenmenin güçlüğünden bahseder. Bu sırada Ahmet Metin şunu söyler:

"...İbn-i Sina, Muhiiddin Arabî, Suyuti, İbn-i Rüşd vesaire gibi yüzlerce ulema-yı kadime-i şarkıyenin telifine muvaffak oldukları asarı şimdi kıyas ediyoruz da bir ömre sığamayacak kadar çok buluruz. Hâlbuki bunları başkaları yazıp da tezyid-i kadr u kıymetleri için meşahir-i mezkurenin namlarına isnat etmiş değildirlir. Onlar Aleksandr Duma'ya benzemez.

-Vay Aleksandr Duma başkalarına yazdıklarını kendisine mi isnat eder idi? Öyle ya, şakirdanından birisi yazdığı roman para etsin diye üstadının ismini koymak için rica eder idi. Hatta Aleksandr Duma'nın böyle ismini koydurmak için verdiği müsaadelerden nakden dahi istifade eylediği bile mervidir." (2013, 594).

Anlatıcı, şöhretinden dolayı insanların para vererek kendi romanlarına Alexandre Duma'nın adını yazdırmasını eleştirir. Ve bunu da bir fırsatını bulmuşken söyleme arzusu duyduğu görülür. Aslında bu eleştirisini tam da dil konusundaki düşüncelerini belirttiği bir sırada söylemesinin acayip kaçacağını düşünen anlatıcı, bizden önce Neofari'ye bunun Şirzad-ı Selçuki romanı ile alakasını sordurtur. Alakasını ise Şirzad-ı Selçuki'nin hayatını suistimal ve israfı geçirmedeği vurgusuyla, kendisince, bağlar. Ahmet Mithat Efendi'nin Victor Hugo'dan ve Alexandre Dumas Pere'den sonra en fazla atıf yaptığı kişi Jean Jacques Rousseau'dur⁵. Alexandre Dumas Pere gibi ona da sadece bir romanında eleştirel bir atıfta bulunur. Bu romanı *Esrar-ı Cinayat*'tır:

⁵ Henüz On Yedi Yaşında, 2000a, 14; Paris'te Bir Türk, 2000c, 43; *Esrar-ı Cinayat*, 2000h, 342; Hüseyin Fellah, 2000ı, 554; Gönüllü, 2000i, 210; Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar, 2002a, 383; Annavutlar, Soluyotlar, 2002c, 27, 28; Diplomalı Kız, 2003a, 327; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 341.

“Vakıa Mustafa’nun bu iki mektubunda verdiği haberleri daha münasip bir yolda bast ü temhid ederek, birkaç yüz sayfalık bir romanı yalnız malumat-ı mezkureden çıkarmak mümkündür. Ancak bu suret Mustafa’nın mektuplarını zemme medar olamaz. Bilakis methedilmedar olur. Zira **Jean Jacques Rousseau’nun** hem de şu kesret-i kelamdan hoşlanmamak davasında bulunan **Jean Jacques Rousseau’nun** ‘İtirafat’ diye yazdığı kendi sergüzeştinde yaptığı gibi, vereceği haberlerin her bir kelimesini uzun uzadıya muhakematla cilt doldurmak bir nevi zenginlik addolunmayıp adeta zügürtlükle addolunur...” (2000h, 342).

Bu atıfla, Ahmet Mithat Efendi’nin yazılan şeylerde bilginin az olup da mektubun sadece düşüncelere boğulmasını fakirlik olarak, tamamen kısa kesmeyi ise sözün akıcılığı olarak gördüğünü düşündüğünü öğreniriz. Bu atıf dışında, genel olarak Rousseau’ya yaptığı atıflar olumludur. Rousseau’nun sözlerinden düşüncesini desteklemek için faydalandığı (Ahmet Metin ve Şirzat, 2013, 341) gibi onun *Nouvelle Heloise* adlı romanına atıf yaparak kendi roman kahramanlarını tanıttığı da görülmektedir (Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar, 2002a, 383). Ahmet Mithat Efendi’nin roman yazarlarından bir diğeri ise Miguel de Cervantes’tir⁶. Ahmet Metin ve Şirzat Yahut Roman İçinde Roman adlı eserinde konuyu kendisinin sevdiği ve öykünerek *Çengi* romanını kaleme aldığı onun *Don Kişot* adlı eserine getirir:

“Ahmet Metin - (...) En benam kibarzadeler, en mağrur şövalyeler vukuat görüp sergüzeşleriyle iftihar etmeye heveskar idiler. Bu hevesleri ciddi olduğu müddet hal ve hareketleri dahi hakikaten kahramanlık addolunabiliyor idi. Ama sonraları işin ciddiyeti kalkarak mesele kuru bir iddiadan ibaret kalmış ve işin içine birtakım zevzeklikler ve gevezelikler dahi karışmış olduğundan bilahare bu ahvali tezyif için meşhur **Servantes’in Donkişot** nam romanı tarzında eserler yazılmaya da lüzum görülmüştür” (Ahmet Mithat, 2013, 531).

Anlatıcının bir zamanlar kahramanlığın önemli olduğunu söylemesi dikkat çekici bir bilgidir. Öte yanda zamanla bu kahramanlık mevzusu ortadan kalktığı gibi Cervantes’in *Don Kişot*’unda olduğu gibi bunları okuyanlar adeta akıllarını yitirmiş ve komik hallere düşmüştür. Anlatıcı burada bir bakıma okurun değişen zevkini de gözler önüne serer.

Ahmet Mithat Efendi’nin Cervantes’den sonra en fazla atıf yaptığı kişi Honore de Balzac’tır⁷. Örneğin *Bahtiyarlık* romanında, roman kahramanlarından Şinasi, bir gün Senai’nin babası Yamalı Musa’nın evinde misafir kalırken onun üvey kızını görerek ona âşık olur. Anlatıcı, Şinasi’nin onu gördüğündeki durumunu şu şekilde anlatır:

“Şinasi gibi aşk ve şevki işinden gücünden ibaret bulunan bir delikanlının böyle bir peri-çehreyi görür görmez suretini levha-i diline nakş ve hakk etmek mertebesindeki meclubiyetini istibat mı edersiniz? Ahval ve ahlak-ı beşeri tetkikte ileriye varmış olan **Balzac, Proudhom** gibi eazımın netice-i tetkiklerine göre sevdanın en büyüğü bizim Şinasi gibi ciddiyat ile iştiğal eden adamlarda bulunur...” (Ahmet Mithat, 2001a, 327).

Bu romanda yeri gelmişken Balzac’a atıf yapılması onun insanlığın halleri hakkında eserlerinde gösterdiği başarıdan kaynaklanmaktadır. Balzac’ın daha önce herhangi bir

⁶ Paris’te Bir Türk, 2000c, 526; Yeryüzünde Bir Melek, 2000d, 343, 344; Çengi, 2000g, 5, 6, 7, 8; Ahmet Metin ve Şirzat, 2013, 531.

⁷ Henüz On Yedi Yaşında, 2000a, 207; Hüseyin Fellah, 2000h, 511, 512; Yeniçeriler, 2001, 192; Bahtiyarlık, 2001a, 327; Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar, 2002a, 382, 447.

verde ciddi insanlarda aşkların en büyüğünün bulunacağı yolunda söylediği sözler anlatıcının hatırandan çıkmamış olmalıdır ki burada Şinasi gibi ciddi bir insanın aşkını anlatırken bu kaynağa atıf yapma yoluna gitmiştir. Bu atıf, anlatıcının düşüncelerini desteklemek için Batılı şairlere ve yazarlara başvurduğunu göstermektedir, çünkü yapılan bu atıfla anlatıcı kendi fikirlerini bir bakıma desteklemiş olmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, Balzac'ın insanın ruh hallerini başarılı bir şekilde yansıttığını düşünür ve bu düşüncesini *Yeniçeriler*'de açıkça ortaya koyar:

“O gün o saatte Cellât Hasan'ın hanesi halini yani hanede bulunanların yüreklerini imtihanından geçirmek bu hikâyenin ruhu olmak üzere kâfidir. Fakat şunu da bilmeli ki hane halkı kalplerindeki hissiyatın ve bu hissiyattan ileri gelen teessüratin ol derece girift olmasına göre imtihan-ı kulub pek kolay bir şey olmayıp kalp imtihanında ve suret-i hissiyatın tercüme ve tasvirinde cihana bir gelmiş olan Balzac bile ihtimal ki o gün Cellât Hasan'ın hanesinde bulunmuş olsa idi, şaşırır ve kendisini kaybeder idi” (2001, 192).

Bu atıf, aslında anlatıcının kişilerin ruh hallerinin başarılı bir şekilde yansıtılmadığını düşündüğünü göstermektedir. Bu nedenle yapılan bu atıf, anlatıcının bu durumun eksikliğinin farkında olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Paul de Kock da Ahmet Mithat Efendi'nin roman yazarlarından⁸. Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek* romanında nasıl ki yağı konulmadıkça lamba parlamazsa insanın da beslenmedikçe güçsüz düşeceğini anlatmak için Paul de Kock'un bir sözünden faydalanır:

*“Şefik'in şu duçar olduğu hastalık bir haftalığı, on beş günlüğü, bir aylığı geçtiği hâlde iyilik emareleri asla yüz göstermemekteydi. Vakıta tabiatın yardımıyla pek çok hastalıklar kendi kendilerine geçebilirlerse de Şefik'in tabiatında o yardım dahi yoktu. **Paul de Kock** kadar lâtife-gü olanlar bile vücudun hiç olmazsa bir lâmbaya benzediğine ve bir taraftan zeytinyağı konulmazsa hayât-ı ziyâsının parlamayacağına kanaat eylemişlerdir. Ağzından bir lokma yemek girmediği hâlde vücuda kuvvet mi gelir ki hatta tabiat dahi bir ağırca hastalığın kendi kendisine geçmesine yardım eyleyebilir?..”* (2000d, 214).

Ahmet Mithat Efendi, Paul de Kock'a sadece düşüncesini desteklemek için atıf yapmaz, ayrıca *Karnaval* romanında olduğu gibi onun yazarlığı hakkında bir fikir vermek için de atıf yapar:

*“Madam Hamparson - Ah neredesin **Paul de Kock** neredesin? İstanbul'a gelsen a? Burada senin için paha yetişmez zeminler kendi kendisine teşekkül ediyorlar. Resmi- Hayır! **Paul de Kock'u** çağırmayın! **Moliere'i** çağırınız da **Zor Nikâh'ı** burada, İstanbul'da yazsın!”* (2000, 143).

İlk dönem Türk romancıları arasında çok sevilen bir yazar olan Paul de Kock'a atıf yapılması anlamlıdır. Paul de Kock'un müstehcen romanlar yazdığı ve döneminde oldukça popüler olduğu bilinmektedir. Moliere de Türk yazarlarınca ilgi gören ve sevilen bir oyun yazarıdır. Birçok oyunu Türkçeleştirilerek sahnelenmiştir. Bunlardan birisi de onun *Zor Nikâh'ı*dır. Yapılan atıf, anlama katkı sağladığı gibi anlatıcının bu eserleri ve yazarları okuduğu bilgisini de vermektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin, roman yazarlarından bir diğeri ise Alexandre Dumas Fils'dir⁹. Bunlardan birisi olan *Müşahadat*

⁸ *Karnaval*, 2000b, 143; *Yeryüzünde Bir Melek*, 2000d, 214; *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*, 2002, 311; *Haydut Montari*, 2003b, 7; *Müşahadat*, 2006, 146.

⁹ *Henüz On Yedi Yaşında*, 2000a, 148; *Karnaval*, 2000b, 175; *Yeryüzünde Bir Melek*, 2000d, 344; *Müşahadat*, 2006, 44; *Haydut Montari*, 2003b, 7.

romanında yazar- anlatıcı, onun bir romanında geçen tasvirde Siranuş'u tanıtmak için faydalanır:

*“Ekseriya hâl-i sükûtunda güzel görünen bir kadın duçar-ı gazap olduğu zaman sanki derunundaki fenalık ve çirkinlik yüzüne aksetmiş bir suret-i müstenfire peyda eder, **Aleksandr Dumazade**, ismini birdenbire tahattur edemediğim bir romanında bu hâli pek güzel tasvir etmiştir Fakat bizim güzel esmerin gazab-ı hâli ona benzemedi. Besbelli kadıncağuzın derununda fenalık ve çirkinlik yok imiş de onun için olmalıdır...”* (2006, 44).

Burada anlatıcının Alexandre Dumas'nın adını hatırlayamadığı romanını ve özellikle oradaki bir kadını hatırlaması önemlidir, çünkü roman kişilerden biri olan Siranuş'u bu vesile ile bize tanıtır. Kişileştirmesinde bir kıyaslama yoluna giderek o romandakinin aksine Siranuş'un kızgınken dahi güzel olduğunu vurgular. Anlatıcının, bu atıf sonrasında yaptığı Siranuş'un içinin de öyle olduğu yolundaki yorumu da önemlidir. Bu bize roman kişisi hakkında bir bilgi verir. Bu açıdan yapılan atfın bir tasvir tekniği olduğunu söylemek mümkündür. Bu tasvir tekniğinin dışında Ahmet Mithat Efendi, Alexandre Dumas Fils'e *Yeryüzünde Bir Melek* romanında roman teorisine dair bilgiler verirken de atıf yapar (2000d, 344). Bunların dışında yaptığı atıflar daha çok onun *Kamelyalı Kadın* romanı ile ilgilidir. Ahmet Mithat Efendi'nin roman yazarlarından bir diğeri de Octave Feuillet'tir¹⁰. Onun *Fakir Bir Gencin Hikâyesi* romanını yazarın kendisi tercüme etmiştir. Bu eser ilk çevirilerden olması sebebiyle sadece Ahmet Mithat Efendi tarafından değil okurlar tarafından da oldukça fazla sevilmiştir. Bu roman, Ahmet Mithat Efendi'de hem kendisinin tercüme etmesi hem de ilklerden olması nedeniyle etkili olmuştur. Bu etkiyi onun *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar* adlı romanında görmek mümkündür, çünkü romanda bir gün Polini ve Vikont, Mustafa Kamerüddin hakkında konuşurlar. Bu konuşma sırasında Polini kendisini Matmazel Margarit'e, Mustafa Kemerrüdin'i de Octave Feuillet'in fakir delikanlısına benzetir. Kemerrüdin'le fakir delikanlı arasında terbiye ve ahlak açısından bir bağ kurar:

*“Delikanlının hal ve şanından o kadar iffet ve ulüv-i cenabını anlayıp hükmediyorum ki eğer **Octave Feuillet**'nin fakir delikanlısı gibi ben de bununla bir vıran hisar üzerinde bulunacak olsam şanı masumiyet-i nisvaniyeme hâlel gelmesin diye mutlaka kendisini hisardan aşağıya atacak”* (2002, 445- 446).

Burada Kamerüddin ile Maxime arasında ahlaki açıdan bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. Aslına bakılırsa Kamerüddin'in ahlakının ortaya konulmasında bilinen bir roman karakterinden faydalanılması bir anlatım tekniğidir. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında ise Ahmet Mithat Efendi, onun büyük bir yazar olduğunu açıkça söyler:

*“Tamam **Oktave Feuillet**'nin kalem-i maharetiyle bast ve temhide layık bir zemin değil midir? Müşarünileyh o meşhur **Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi** romanına sarf eyledikleri emeklerin nüsfindan azını buna sarf etmiş olsa idi **Bir Fakir Delikanlı** romanından dört kat ala bir roman vücuda gelebilir idi”* (2013, 711).

Burada anlatıcının bu vurgusu Octave Feuillet'in yetenekli bir yazar olduğunu düşündüğünü açığa çıkarmaktadır. Onun roman yazarlarından bir diğeri ise Jules Verne'dir¹¹. *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* romanının “Mukaddime

¹⁰ *Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar*, 2002a, 446; *Haydut Montari*, 2003b, 7; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 711.

¹¹ *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, 2002b, 551; *Ahmet Metin ve Şirzat*, 2013, 9.

Makamında İki Söz” başlıklı kısmında Ahmet Mithat Efendi, fenni şiire ve romana değinir. Bu sırada da bu roman tarzının öncüsü olan Jules Verne atıf yapar:

“Edebiyatın şiirden maada cihetlerinden ve bilhassa roman vadisinde fünundan istindat Avrupaca gittikçe terakki etmektedir. **Jules Verne** nam müellif bütün romanlarını fünun-ı şetta esası üzerine bina ederek karilerinin o kadar mazahr-ı rağbeti olmuştur ki mergubiyetin bu derecesi sair romancıların hiçbirisinde bulmak kabil olmaz. Ancak bizim “Fenni Bir Roman” serlevhasıyla başlamış olduğumuz şu eser, **Jules Verne**’in romanlarından birisinin tercümesi değildir. Amerika’da birçok tetkikat ve keşfiyat ile uğraşmayı bir cinnet derecesinde ileriye vardırmuş etıbbaya ta’likan Oscar Mişon nam Fransız muharririn kaleme almış bulunduğu “Aşk ve Galvonplasti” nam makalesini esas ittihaz ederek şu romanı kaleme almaktayız” (2002b, 551).

Ahmet Metin ve Şirzat romanının “İfadecik” başlıklı önsözünde de Ahmet Mithat Efendi bu romanının büyük bir çoğunluğunun hayali olmakla birlikte fene ve sanata, tarihe ve coğrafyaya dair bilgilerin tamamen gerçek olduklarını söyler. Bu konulardaki bilgilerin ve anılan düşüncelerin edinilmesinde Jules Verne’in baz alındığı belirtilir (2013, 9). Onun Batılı roman yazarlarından bir diğeri ise Geroge Sand’dır¹². Henüz On Yedi Yaşında romanında, Hulusi’nin ağzından beğendiği yazarları art arda sırayan yazar onun adını da anar:

“ İlk akşam şair-i meşhür **Victor Hugo**’yu ve gelmiş gelecek bütün hukemayı alkışladığımız hâlde bu akşam dahi hikâyenüvis meşhur **Alexandre Dumas**’ı ve **Madam George Sand**’ı ve **Balzac**’ı alkışlamalı mıdır? Bana kalırsa pek münasip olur. Zira bu akşam öyle bir vak’anın nihayetindeyiz ki zikrolunan hikâyenüvislerden birisinin eline sermaye olarak geçse koca bir cilt vücuda getirirdi” (2000a, 207).

Ahmet Mithat Efendi’nin roman yazarlarından bir diğeri Daniel Defoe’dur. Ona Ahmet Metin ve Şirzat romanında atıf yapar. Bu romanının başkahramanı Ahmet Metin, gemi seyahatleri sırasında Neofari ve Nikolso’ya gittikleri yerlerin tarihi hakkında bir bilgi verir ve oralar hakkında varsa mitolojik hikâyeler anlatır. Bu yerlerden birisi de Vantutena Adası’dır. Burası hakkında anlattıklarından sonra Neofari, “demek böyle sürgün edilenlerin, öldürülenlerin ve mazlumların olduğu bir adaya gidiyoruz” deyince aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“Ahmet Metin- Bu şöhret cezire-i mezkurenin pek eski zamanlarına mahsustur madam! Bizim Şirzad-ı Selçuki romanının evan-ı güzârında ise cezireyi mezkurenin suret-i şöhretini ‘Eski **Robenson**’un cay-ı ikameti’ diye tayin eyleyebiliriz. Neofari -Bir **Robenson** hikâyesi bilirim ki ‘**Robenson Cruzoe**’ diye adeta kaffe-i elsineye tercüme olunmuştur. Fakat bu **Robenson** eski midir, yeni midir onu bilemem.

Ahmet Metin -O dediğiniz **Robenson Cruzoe** yenisidir madam! Benim dediğim eski **Robenson** ise bizim Şirzad-ı Selçuki’den ibarettir.

Neofari -Demek oluyor ki o dahi yıllarca zamanını **Robenson Cruzoe** gibi bir ıssız ada üzerinde geçirmiştir. Fakat bu **Robenson** hikâyesi sırf hayali değil midir senyör? Hiçbir adamın öyle yıllarca müddet bomboş bir ada üstünde her şeyi kendisi yaparak yaşayabilmesi kabil midir?

¹² Henüz On Yedi Yaşında, 2000a, 13, 207.

Ahmet Metin **-Robenson Cruzoe** vakiya hayalidir madam. Fakat emin olunuz ki insanın hayali hemen hiçbir şey icat edemiyor. Bu icat hususunda tabiat hayale de galebe eyliyor. Muharrirlerin, şairlerin hayali ise bir vaka-i sahihe ve tabiiyeti süsleyip, zinetleyip meydana koymaktan ibaret kalıyor. Kudret-i beşer bundan ileriye varamıyor. **Robenson Cruzoe** hikâyesini yazan **Danyel Defoe** bu hikâyeyi **Alexandr Selkirk** nam gemicinin sergüzeştinden almıştır” (2013, 632- 633).

Anlatıcının burada Robenson Cruzoe hikâyesine atıf yapması yolculukları sırasında Akdeniz’de yaşanan büyük bir fırtınanın Roza’nın gemiden düşmesine sebep olması ve Şirzat’ın da peşinden atlayarak onu güçlkle kurtarması üzerinedir. Bu benzerlik yüzünden *Robenson Cruoze*’ye atıf yapan anlatıcı, bu vesile ile Daniel Defeo’nun bu romanını bir gemicinin hikâyesinden esinlenerek yazdığı bilgisini de bize verir. Ahmet Mithat Efendi’nin roman yazarlarından bir diğeri Lev Tolstoy’dur. Ahmet Metin ve Şirzat romanında anlatıcı onun adını anarak onun için “akıl” tanımlamasını yapar:

“-Aman yavaş gidiniz! Ayağınızın basacağı yerleri bir güzelce yoklamaksızın basmayınız. Zira o medeniyet-i cedidenin zahiri ziynetleri yılan ziynetleri gibidir. Onun zirhlı dişleri gibi, derununda saklıdır. Kendinizi o dişler ile mecruh, o semm ile mesmum etmemeye çalışınız, diye vaaz ve nasihatler verirler. Rusya’da Kont **Tolstoy**, işte bu müteyakkız, hâkim ve akillerden olup o yoldaki asar-ı münekkidanesi yalnız bütün Rusya’ca değil, bütün Avrupaca dahi celb-i enzar-ı ehemmiyet etmektedir.

Kırım’da bir Müslüman muharrir **Tolstoy**’un bu meslek-i müteyakkızanesine salık olarak Tatar Türkçesiyle yazmış olduğu bir makalesinde Avrupa’ca bir ineğe on beş yirmi okka süt verdirmek ve bir ineği beş altı yüz okka semirtmek derecesinde fünün-ı maddiyenin terakki etmiş olduğunu teslim ve tahsin eylemekle beraber yüzde kaç kişinin ineği bulunduğunu sormuş idi (...) Terakkiyat-ı medeniyelerince henüz merteb-i kemali bulmamış yerlerde aklıktan adam öldüğü asla mesmu olmak şöyle dursun geçinemediği için intihar etmiş adam dahi mesmu olmadığı halde kemalat-ı medeniye yerlerinde bunlar vukuat-ı adiyeden olmak hükmünü almışlardır.” (2013, 163- 164).

Anlatıcının, Tolstoy için uyanık, hâkim ve akil demesi onun hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar, ayrıca bunu özellikle belirtmesi onun medeniyet hakkındaki düşünceleri ile kendi düşüncelerinin örtüşmesi nedeniyledir. Ahmet Mithat Efendi, medeniyet algısının yanlışlığını Tolstoy’un, bir nevi kendi düşüncesinden yana olduğunu gösteren, bu yüzyıllar hakkındaki tenkitleriyle ve bu tenkitlerinin sadece Rusya’da değil tüm Avrupa’da önemli etkilerinin olduğunu belirterek desteklemeye çalışır. Ahmet Mithat Efendi’nin bir diğeri Rene de Chateaubriand’dır. Ona *Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrar* romanında atıf yapar. Bu romanın başkahramanlarından olan Mustafa Kamerüddin’i adeta yücelten anlatıcı, Polini’nin ağzından Vikont’a onun hakkında şunları söylettirir:

“- Şimdi hepsini tahattur edemiyorum ki! Daha güzellerini bile söyledi. Cemiyet-i medeniyede kadının haiz olduğu mevkiin ehemmiyet ve kutsiyetini o derecelerde müdekkikane bir muvazene eyledi ki bu fikirleri ne **Chateaubriand**’da gördüm, ne **Balzac**’ta, ne **Victor Hugo**’da...” (2002a, 447).

Burada yazarın, dönemlerinde oldukça meşhur ve yol açıcı olan Chateaubriand ve Hugo gibi romantik yazarlardan ya da Balzac gibi realist bir yazardan daha ileri fikirlerle Mustafa Kamerüddin’in kadınlar hakkında söz söylediğinin belirtilmesi kahramanı

hakkında bize bir fikir verir. Aynı şekilde bu yazarlar hakkındaki düşüncelerini de ortaya koyar çünkü buradan anlaşıldığına göre bu üç yazarın fikirleri ona göre büyük ve değerlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin diğer roman yazarları Montepin, Gaboriau, ve Richebourg'tur¹³. *Haydut Montari* romanının önsözünde okuduğu, tercüme ettiği yazarlara atıf yaparak kendi yazarlığı hakkında bir bilgi verir:

"(...)Yazı makinesi" diye şöhret alınmış değil miyiz ya? Ta'bir-i âherle bir yazı amelesiyiz. İşçi kısmına nasıl iş ismarlanır ise o yolda işleyip hele mahsulünü o işi sipariş edenlere beğendirmeye de muvaffak olur ise, bundan büyük sevinç tasavvur edilebilir mi? Zannederek bu işi bize sipariş edenler kimler olacağı sual buyurulacaktır. O suali "mukadder" farz edelim de cevabım da şimdiden verelim. Siparişçimiz "rağbet-i âmme"dir. **Xavier de Montépin'in** bin esrarı bir ukdede cem ederek, bin tesadüfî bir noktaya bağlaması anin-i Osmaniyyeden bir cemm-i gafîr nezdinde mazhar-ı takdir olduğunu görünce velev ki pek acizâ-ne, pek tilmizâne bir surette olsun, bir de **Xavier de Montépin'e** peyrev olmak hususundaki gayretimizi men kabil olabilir mi? Biz ki, kâh **Alexandre Dumas'ya**, kâh oğluna, kâh **Octave Feuillet'ye**, kâh **Richebourg**, kâh **Gaboriau'ya**, hatta **Paul de Kock'a** varıncaya kadar birçok Avrupalı eâzıma peyrev ola ola ve eserlerini kâh tercüme ve kâh tanzim ede ede romancılık sanatındaki çalışkanlığımızı karilerimiz efendilerimize epeyce beğendirmişiz" (2003b, 5-7).

Ahmet Mithat Efendi'nin roman yazarları sadece Batılı yazarlar değildir. Elbette ki daha çok, yeni bir tür olan romanın kaynağına, yani Batı'ya atıflar yapar; ancak Doğulu yazarlara da az da olsa atıf yapar. Bunlardan birisi onun *Taaffüf* romanıdır. Bu romanda anlatıcı, Daniş Bey konağında geçen olayları anlatmadan önce anlatacağı ailenin tarihinin nasıl meydana geldiğini şu şekilde aktarır:

"Bu familyanın tarih-i neşeti Girit'ten bed eder. **Telemak** mütercimi **Kamil Paşa** merhumun 'Hikmet-i Minos' diye tavsif eylediği akil ve adil ve fehîm ve hâkim Minos'un vatani ki bir fetanet ve hikmet-i fevkalade ile vazeylediği kavânin birçok akvam nezdinde asırlarca meri'ül-icra olunmuş ve kudema-yı Yunaniyyun meyanında vazı'n namını mabutlar mertebesine çıkarmıştır... Ezcümle **Aziz Efendi** merhum ki **Muhayyelat'** meşhuresi eser-i yegânesi değildir. Tasavvuftan varidatı ve sair birçok makalat-ı edebiye ve hikemiyyesi ile Osmanlığa, Müslümanlığa ziyet-bahş olmuş meşahirdendir..." (2000, 88- 89).

Anlatıcının burada ailenin tarihinden bahsedeceği sırada araya girerek Yusuf Kamil Paşa'nın *Telemak*'ını anması ailenin geçmişin Girit'e dayanmasından kaynaklanır. Öte yandan Aziz Efendi'nin *Muhayyelat*'ını ve Sırrı Paşa'nın yaptığı tefsirleri anması bir bakıma bu eserler hakkındaki bilgisini gösterme arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında atıf yaptığı Alexandre Dumas Pere, Jean Jacques Rousseau, Emile Zola, Miguel de Cervantes, Alfred de Musset, Honore de Balzac, Paul de Kock, Octave Feuillet, Jules Verne, Alexandre Dumas Fils, Xavier de Montepin, George Sand, Daniel Defoe, Lev Tolstoy, Rene de Chateaubriand, Emile Gaboriau, (Louis René Quentin de Richebourg de Champcenetz) Richebourg gibi Batılı roman yazarları aslında tüm dünyada roman türü açısından mihenk taşı olan kişilerdir. Roman türünün Türk edebiyatına, Tanzimat döneminde, Batı edebiyatı örnek alınarak girdiği ve yerleştiği

düşünülürse anılan kişilerin romanlarda su yüzüne çıkması olağandır. Onun birbirinden oldukça farklı yazarlara atıf yapması, hemen her türden yazarı okuduğunu gösterir. Bu durum onun edebi kaynaklarının çeşitliliği göstermesi açısından oldukça önemlidir. Onda, Victor Hugo'nun etkilerinin hepsinden daha fazla olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum Hugo'nun sadece romantik bir yazar olması ile alakalı olmamalıdır. Aynı zamanda onun bir fikir adamı da olmasıyla alakalıdır, çünkü onun gibi Voltaire ve Rousseau'ya da çokça atıf yapması daha çok bu üçünün ortak yanı olan fikri yanlarının ağırlığından kaynaklanmaktadır. Kısaca üzerinde durmaya çalıştığımız Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında açık olarak atıf yaptığı bu roman yazarlarının, onun romancılığı üzerinde etkileri olduğu açıktır. Özellikle de Cervantes'in *Don Kişot* eserinden esinlenerek *Çengi'yi*; Alexandre Dumas Pere'nin *Monte Kristo Kontu* romanından esinlenerek de *Hasan Mellah* eserini yazdığını kendisi ifade eder. Bu iki eser dışında da yazarın okuduğu bu Batılı yazarların eserlerinden etkilendiği söylenebilir. Bu etkilerin her zaman birebir olması ya da açık olarak görülmesi beklenemez. Bununla söylemek istediğimiz şey bu yazarların bir şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin muhayyilesini besledikleridir. Bu etki, onun romanlarının bazen kurgusuna, bazen kişilerine, bazen de olaylarına sirayet edebilir. Bu açıdan bu roman yazarlarının Ahmet Mithat Efendi'nin, roman türü için, kaynakları olduğunu söylemek mümkündür. Bu kaynakların bilinmesinin önemi yazarın kimlerden beslendiğinin ortaya çıkarmasıdır.

Herhangi bir yazarın düşünsel, kültürel ve edebi kaynaklarını bilmek onun eserlerinin daha doğru değerlendirilmesine olanak sağlar. Özellikle yazarlar hakkında hazırlanan eserlerde bir yazarın doğumu, ölümü, eğitimin gibi konuların yanı sıra (hatta belki de daha fazla) kaynaklarının da üzerinde mutlaka durulması gerekir. Böylece yazar hakkında daha derli toplu bir bilgiye ulaşılabilir. Dahası bu durum, yazarın yazarlık kimliği hakkında daha doğru bilgilere ulaşılmasını sağlayarak onun diğer yazarlarla olan benzerliklerinin veya farklılıklarının da açığa çıkmasını sağlayacaktır. Bu durum, onun dönemi içerisindeki yerini, konumunu ve önemini ortaya çıkarır. Bunun en güzel örneği zaten Ahmet Mithat Efendi'nin kendisidir. Daha kendi dönemi içerisinde Ahmet Hamdi Tanpınar, Batılı bir bakış açısı ile ona yaklaştığından onun romancılığını beğenmemiş, Namık Kemal ve daha sonraları Halit Ziya karşısındaki konumu üzerinde durmuştur. Ondan gelen bu bakış açısı neredeyse günümüze kadar sorgulanmadan devam etmiştir. Ne zamanki roman anlayışında bir değişiklik yaşanmış ve post-modernist romanın kuralları yıkan anlayışı hüküm sürmüştü, o zaman yeni bakış açıları ile Ahmet Mithat Efendi'ye yaklaşılmaya başlanmıştır. Bunun öncüleri elbette ki Berna Moran ve Jale Parla'dır. Tüm bunlarla söylemek istediğimiz şey, bir yazarın değerini koşullar ve dönem etkileyebilir fakat bunun ötesinde bir değerlendirme metodu geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de yazarın "üslubu" ve o "üslubu etkileyen unsurlar" üzerinde durulması gerekmektedir. Bu unsurların başında hiç şüphesiz yazarların kaynakları yatar. Bu açıdan eserlere, bu bakış açılarıyla yeniden bakılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Kaynaklar

Ahmet Mithat Efendi, (2000a). *Henüz on yedi yaşında*. Nuri Sağlam (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları

..... (2000b). *Karnaval*. Kazım Yetiş (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.

..... (2000c). *Paris'te bir Türk*. Erol Ülgen (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.

-(2000d). *Yeryüzünde bir melek*. Nuri Sağlam (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2000e). *Cellât*. Nuri Sağlam (Hazırlayan). Ankara: T. D. K. Yayınları.
-(2000f). *Cinli han*. Necat Birinci (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2000g). *Çengi*. Erol Ülgen-Fatih Andı (Hazırlayanlar). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2000h). *Esrar-ı cinayat*. Ali Şükrü Çoruk (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2000ı). *Hüseyin Fellah*. M. Fatih Andı (Hazırlayan). Ankara: T. D.K. Yayınları.
-(2000i). *Gönüllü*. Erol Ülgen (Hazırlayan). Ankara, T.D.K. Yayınları.
-(2001). *Yeniçeriler, Letâif-i Rivayât*. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın (Hazırlayanlar). İstanbul: Çağrı Yayınları, ss. 165- 194.
-(2002a). *Demir Bey yahut inkişaf-ı esrar*. M. Fatih Andı (Hazırlayan). Ankara: T. D. K Yayınları.
-(2002b). *Fenni bir roman yahut Amerika doktorları*. M. Fatih Andı (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2002c). *Arnavutlar, Solyotlar*. Nuri Sağlam (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2003a). *Diplomalı kız*. M. Fatih Andı (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2003b). *Haydut Montari*. Erol Ülgen (Hazırlayan). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2003c). *Mesail-i muğlâka*. Kazım Yetiş (Hazırlayan) , Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2006). *Müşahadat*. Özlem Nemutlu (Hazırlayan). İstanbul: Özgür Yayınları.
-(2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. Fazıl Gökçek- Özlem Nemutlu (Hazırlayanlar). Ankara: T.D.K. Yayınları.
-(2003). *Ahbar-ı asara tamim-i enzar*. (Yay. Haz.: Nüket Esen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dino, Güzin. (2008). *Türk romanının doğuşu* (İkinci Baskı). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Okay, Orhan. (2005). *Batılulaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2001). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi* (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.